

Maciej Rak
Podhalańska Państwowa
Wyższa Szkoła Zawodowa
Nowy Targ

FRAZEOLOGIA GWAR PODTATRZA W KONTEKŚCIE FRAZEOLOGII SŁOWACKIEJ (Z ZAGADNIEŃ FRAZEOLOGII PORÓWNAWCZEJ)

Uwagi wstępne

Do Podtatrza należą cztery krainy geograficzno-historyczne: Orawa, Podhale, Spisz oraz Liptów. Pod względem etnicznym i językowym jest to obszar pograniczny, przejściowy między Polską a Słowacją. Celem artykułu jest zasygnalizowanie problemu interferencji frazeologicznej gwar i polszczyzny ogólnej oraz złożoności relacji między frazeologią gwar polskich i słowackich. Zagadnienia te nie były do tej pory podejmowane (Rzetelska-Feleszko 1985; Kaś 1994). Przedmiotem analizy są tu przede wszystkim frazeologizmy pochodzące z gwar polskiej części Podtatrza – Podhala (skrót: P), Górnej Orawy (O) i polskiego Spisza (S).

W niniejszym opracowaniu frazeologię traktuje się szeroko. Zalicza się do niej zarówno typowe związki frazeologiczne („ustalone połączenia wyrazowe, które wykazują jakąś nieregularność semantyczną lub składniową” – Lewicki, Pajdzińska 1993: 315), jak i porównania oraz przysłowia¹. Materiał przedstawiony w tym ar-

¹ „Nie istnieją żadne właściwości kształtowe, które by jednostkę frazeologiczną w tekście wyodrębniły i delimitowały” (Lewicki 1987: 9), dlatego cechy definicyjne związku frazeologicznego nadal stanowią przedmiot dyskusji. Najczęściej wskazywaną właściwością odróżniającą frazeologizm od innych leksemów wielowyrazowych jest metaforyczne znaczenie. W początkowym okresie badań nad frazeologią posługiwano się więc terminem *przenośnie mowy potocznej* (Krasnowolski 1905-06), a później: *frazeologizm, związek frazeologiczny, jednostka frazeologiczna, połączenie frazeologiczne, frazem, idiom*. Wielość terminów dowodzi, że nie ma jednoznacznych kryteriów opisu frazeologii. W pracy A. M. Lewickiego (1992: 30) czytamy: „Centrum frazeologii stanowią zwroty [...]. Peryferiami frazeologii są wyrażenia określające, np. *o włos – o mały włos, na oko – na (czyjeś) oko* [...]. Granicznymi jednostkami są połączenia typu: *psim śwędem, całą gębą, chcąc nie chcąc*”. Jak widać, A. M. Lewicki ujął tu frazeologię w kategoriach prototypu. Wcześniej taki opis przedstawił A. Bogusławski (1989). Badacz ten zwrócił

tykule został zgromadzony przede wszystkim w czasie badań terenowych (wywiad dialektologiczny poparty metodą kwestionariuszową²). Sięgnięto też do słowników gwarowych z Podtatrza (Dembowski 1894; Kaś 2003; Hodorowicz 2006) oraz do tekstów gwarowych i literatury pisanej gwarą. Przykłady z frazeologii słowackiej wynotowano z prac dotyczących gwar (Ripka 1981; 1994; Grígeľ 2003; Buffa 2004) oraz traktujących o frazeologii języka ogólnego (Peciar 1956-58; Záturecký 1975).

Przy prezentacji frazeologizmów z gwar polskich pominięto nieistotne dla znaczenia i motywacji tych jednostek właściwości fonetyczne (mazurzenie, pochylenie samogłosek, labializacja itp.).

Analiza materiału

Pokazanie zależności między frazeologią polskich gwar Podtatrza i gwar słowackich można przeprowadzić po uwzględnieniu dwóch krzyżujących się czynników:

- 1) zasięgu jednostek – od przykładów znanych niemal we wszystkich językach europejskich do frazeologizmów charakterystycznych tylko dla pogranicza polsko-słowackiego;
- 2) uwarunkowań motywacyjnych, ściśle łączących się z zagadnieniami etnolingwistyki.

Pozwala to podzielić zebrany materiał na następujące grupy:

1. Związki frazeologiczne wspólne dla polskich gwar Podtatrza i gwar słowackich.
 1. 1. Frazeologia naturalna.
 1. 2. Frazeologia biblijna.
 1. 3. Frazeologia pochodzenia łacińskiego.
 1. 4. Frazeologia utrwalająca przynależność do jednego kręgu kulturowego.
 1. 5. Frazeologia o rodowodzie słowiańskim.
2. Związki frazeologiczne charakterystyczne dla gwar Podtatrza.
 2. 1. Zapożyczenia frazeologiczne.
 2. 1. 1. Zapożyczenie całego frazeologizmu.
 2. 2. 2. Zapożyczenie jednego z komponentów frazeologicznych.
 2. 2. Frazeologizmy utrwalające realia geograficzne Podtatrza.
 2. 3. Frazeologizmy utrwalające realia kulturowe Podtatrza.
 2. 4. Inne frazeologizmy dyferencyjne.

uwagę, że prototypowe związki frazeologiczne cechuje m.in.: odtwarzalność (stałość), wielowyrazowość graficzna i fonologiczna, nieciągłość, nieglobalna fleksyjność, asumaryczność znaczenia, obrazowość i ekspresywność. Wynika z tego, że przy opisie wariacji i modyfikacji frazeologizmów można również wykorzystać Wittgensteinowskie pojęcie podobieństwa rodzinnego (Pajdzińska 2002: 180).

² Metoda kwestionariuszowa, mimo wielu mankamentów, jest niezastąpiona przy gromadzeniu frazeologii gwarowej zwłaszcza z dużego obszaru, dlatego opracowałem *Kwestionariusz do badań gwarowych związków frazeologicznych. Frazeologia animalistyczna*. Systematyczne gromadzenie frazeologizmów wymaga przygotowania ankiet dotyczących kolejnych pól semantycznych, np. rośliny, człowiek, zjawiska atmosferyczne itd.

1. Związki frazeologiczne wspólne dla polskich gwar Podtatrza³ i gwar słowackich

1.1. Frazeologia naturalna

Na frazeologię naturalną składają się jednostki powstające niezależnie od siebie w różnych językach jako odbicie spontanicznych reakcji człowieka na obserwację zjawisk, rzeczy, zwierząt lub roślin z otaczającego świata (Skorupka 1949: 9-13; 1965: 119). W ujęciu formalnym są to najczęściej tzw. porównania tautologiczne. Większość słowników języka polskiego nie uwzględnia tego typu jednostek⁴.

W języku polskim i w gwarach polskich, w tym oczywiście też na Podtatrzu jest znane porównanie *jest {czegoś} jak mrówek (mrowiec)*, któremu odpowiada słowackie *teho ako mravec*. W takiej postaci jednostka ta występuje w języku kaszubskim, *teho jak mrówk*, a w formie z wypełnionym miejscem walencyjnym w gwarze cieszyńskiej: *ludzi jak mrowców*.

Z kolei przykład *{ktoś} chodzi jak ślimak* (O, P, S) w języku słowackim realizowany jako *vlečie sa ako slimák*, pojawia się też w językach czeskim: *leze jako slimák* i angielskim: *as slow as a snail*. Także jednostka *huczy (wre) jak w ulu*, której odpowiada słowackie *hučí ako úl včiel*, ma szerszy zasięg: *šumeti kakor v panju* (słoweń.); *es ist (summt) wie in einem Bienenkorb* (niem.). Podobnie dalsze przykłady: *{ktoś} boi się {czegoś} jak kot wody* (O, P, S); *bojí sa taho ako mačka vody* (słowac.); *bojí sa jako kočka vodi* (słowac., gw.); *bojeć so kaž kocor wody něčeho* (głuź.).

Jeszcze szerszy zasięg ma porównanie: *{ktoś} lubi {kogoś} jak pies kota* (O, P, S); *znášajú sa ako pes s mačkou* (słowac.); *rad ho vidí ako pes mačku* (słowac.); *znjesć so <lubować so, dobry sej być> kaž pos <psyk> a kóčka* (głuź.); *gledata se kot pes in mačka* (słoweń.); *gledaju se kao pas i mačka* (chorw.); *Sie vertragen sich wie Hund und Katze* (niem.); *Ils s'accordent comme chien et chat* (fr.); *être, vivre comme chien et chat* (fr.); *They live like cat and dog* (ang.).

Ze względu na niedoprecyzowanie terminu *frazeologia naturalna* jego zakres może być przedmiotem dyskusji. Zaprezentowane wyżej przykłady pochodzą z języków europejskich. W innych językach w analogicznych pod względem znaczenia porównaniach pojawiają się odwołania do innych zwierząt. Wynika z tego, że istotą frazeologii naturalnej jest powielanie schematów semantyczno-składniowych, w czym przejawia się uniwersalność ludzkiego myślenia.

1.2. Frazeologia biblijna

Zestawienie zgromadzonych przeze mnie związków frazeologicznych z jednostkami zamieszczonymi w książce S. Koziary *Frazeologia biblijna w języku polskim* (2001) wskazuje, że w porównaniu z polszczyzną ogólną w gwarach jest mniej frazeologi-

³ Frazeologizmy tu przedstawione, choć są sygnowane skrótami O, P, S, mówiącymi o ich zasięgu, w większości są znane również w polszczyźnie ogólnej. To samo dotyczy przykładów z języka i gwar słowackich.

⁴ O potrzebie uwzględniania tzw. porównań tautologicznych w opracowaniach leksykoграфicznych pisałem w innym artykule (Rak 2006).

zmów biblijnych. Sytuacja taka nie powinna dziwić, gdyż oddziaływanie *Biblii*⁵ na język ogólnopolski było znacznie większe niż na gwary, prawdopodobnie tak samo było w wypadku języka i gwar słowackich.

Motywacji jednostek: {*ktoś*} *chodí jak blédna (zblákana) owca* (O, P, S); *chodí ako stratená ovca* (słowac.); *zablúdená, zatúlaná, stratená ovca* (słowac.); *заблудшая овца (овечка)* (ros.); *izgubljená (zalutalá, zabludjela) ovca (ovčica)* (chorw.) należy się dopatrywać w cytacie z *Księgi Izajasza* (53, 6): „Wszyscyśmy pobłądzili jak owce, każdy z nas się obrócił ku własnej drodze”.

Z kolei *Ewangelia według św. Mateusza* (7, 15): „Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w owczej skórze, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami”, motywowała jednostki *wilk w owczej skórze* (O, P, S); *Často sa aj vlk do ovčej kože oblečie* (słowac.); *A farkas gyakorta juhbörbe öltözik* (węg.).

O tym, że zakres frazeologii biblijnej również może być dyskusyjny, przekonuje na przykład relacja między fragmentem z *Księgi Rodzaju* (15, 5): „I poleciwszy Abramowi wyjść z namiotu, rzekł: *Spójrz na niebo i policz gwiazdy, jeśli zdołasz to uczynić*; potem dodał: *Tak liczne będzie twoje potomstwo*”, a porównaniami: *jest {czegoś} jak gwiazd na niebie* (O, P, S); *tol'ko je toho ako hviezd na nebi* (słowac.); *annyi mint a csillag az égen* (węg.). Przykłady te równie dobrze można zaliczyć do frazeologii naturalnej.

1. 3. Frazeologia pochodzenia łacińskiego

Na frazeologię pochodzenia łacińskiego składają się przede wszystkim kalki przysłów. Są one znane w tych językach, na które oddziaływała kultura łacińska (Sinko 1939).

Uniwersalną prawdę o konieczności zachowania własnego zdania i honoru przekazuje łacińskie przysłowie *Hunc catulus comedet, qui se cum furfure miscet*. Ma ono następujące realizacje: *Nie mieszaj się z plewami, bo cię świnię zjedzą* (P); *Nie leż między plewy, bo cię świnię zeżrą* (ciesz.); *Dać się z plewami, to i świnię zjedzą* (kiel.); *Jak wpadniesz w drank, to cę świnię zjedzą* (kasz.); *Kto sa mieša medzi otruby, svine ho zežeru* (słowac.); *Tko se miješa u mekinje, pojest će ga svinje* (chorw.); *Kdor se med pleve pomeša, tego požrejo svinje* (słoweń.).

Inne antyczne przysłowie *Invenit interdum caeca columba pisum* jest realizowane jako *Trafiło się jak ślepej kurze ziarno* (O, P, S); *tėj sėj i ślepô kura zôrko wëgrzebie* (kasz.); *i ślepô kura czasem zôrko naléze* (kasz.); *Trafiło sa ako ślepej kure zrno* (słowac.); *wutriječić něšto kaž slepa kokoška wačku* (głuź.); *slepa kura včasih zrno najde* (słoweń.).

Z kolei przysłowie *Quod non potest diabolus, mulier vincit*, realizowane w polszczyźnie i w gwarach polskich jako *Gdzie diabeł nie zdoła, tam babę pošle*, a w języku słowackim, *Kde čert nič nemôže vykonať, to pošle (postrčí) starú babu* (słowac.), wywodzi się ze średniowiecznej bajki o starej kobiecie, która za diabelską sakiewkę pieniędzy poróżniła zgodne małżeństwo (zob. Krzyżanowski 1975, I: 47).

⁵ Podane w tym podrozdziale cytaty biblijne pochodzą z *Biblii Tysiąclecia*.

1.4. Frazeologia utrwalająca przynależność do jednego kręgu kulturowego

Ten punkt analizy jest najmniej wyrazisty, bowiem łączy się ściśle z poprzednimi. Frazeologia biblijna znana w językach narodów, na które oddziaływała *Biblia*, stanowi świadectwo przynależności do kręgu kultury judeochrześcijańskiej. Z kolei frazeologia wywodząca się z języka łacińskiego dowodzi oddziaływania kultury rzymskiej. W związku z powyższym w niniejszym podrozdziale zostały przedstawione jednostki odnoszące się do innych, bardziej ogólnych wyznaczników wspólnoty kulturowej.

Wszystkie niemal współczesne kultury charakteryzują się patriarchalizmem. We frazeologii przejawia się to w przypisywaniu mężczyznom cech i zachowań kobiecych, czyli gorszych i dlatego ośmieszanych. W gwarach Podtatrza takie znaczenie mają przysłowia: *Bieda w tej chałupie, w której baba chodzi w gaciach*; *Bieda temu domowi, gdzie krowa przykazuje wołowi*, a w języku słowackim jednostki: *Beda tomu domu, kde chlap nosí kytľu, a žena gate*; *Beda tomu domu, kde chlap nosí kytľu a žena nohavice*; *Beda tomu domu, kde muž nosí praslicu a žena palicu*; *Nešťastný taký dom býva, kde kohút mlčí a sliepka spieva*; *Nešťastný taký dom býva, kde kohút mlčí a sliepka kričí*; *Nešťastný taký dom býva, kde kohút kotkodáka, a sliepka kikirika*.

W innych gwarach i językach znaczenie to jest wyrażane następującymi przykładami: {ktoś} *nadaje się {do czegoś} jak do macania kur* (kiel.); {ktoś} *chodzi w babskiej koszuli* (kiel.); *chłop chodzi w sukni, a baba w galotach* (ciesz.); *chłop chodzi w spódnicy, a baba w galotach* (śl.); *tam chłop chodzi w spódniku, a białka w buksach* (kasz.).

Tu można też umieścić jednostki, które pokazując rzeczywistość na opak, odnoszą się do ustalonego w świecie porządku. Z bardzo bogatego zbioru przykładów wybrałem jeden: {coś} *pasuje {komuś} jak świni siodło* (O, P, S); *leži jak na švini sodlo* (kasz.); *pristane ako svini sedlo* (słowac.); *svečiči mu to jako krave sello* (słowac., gw.); *slušíť jako svini sedlo* (czes.); *прилича като на свиня седло* (bułg.); *pristajati kao svinji sedlo* (chorw.); *poda se kot svinij sedlo* (słoweń.); *идти как корове седло* (ros.); *das passt wie dem Ochsen ein Sattel* (niem.); *aller comme un tablier à une vache* (fr.).

Porządek w świecie może być również wyznaczony wizją chrześcijańską, która ujawnia się w następujących jednostkach: *potrzebny {gdzieś} jak pies w kościele* (O, P, S) oraz *sprejeli so ga ko psa v cerkvi* (słowac.). Podobny schemat semantyczno-składniowy znajdujemy w innych językach i gwarach, por. *potrzebny {gdzieś} jak diabeł w Częstochowie* (kiel.); *po tobie tam tyle, jak po psie w kościele* (ciesz.); *platný jako pes v kostele* (czes.); *потрібно як дідька в Ченстохові* (ukr., gw.); *треба як пса до црквы* (łemk.); *дочекаше га ка пса у цркву* (serb.); *срећан као пас у Хришћанској цркви* (serb.); *počutiti se kot pes v cerkvi* (słoweń.).

1. 5. Frazeologizmy o rodowodzie słowiańskim (archaiczne wierzenia i mitologia słowiańska)

Do jednostek motywowanych słowiańskimi wierzeniami i mitologią należą porównania – {ktoś} *czeka jak kania dżdżu* (O, P, S) i *čeká ako kaňa dážd'* (słowac.). W tym

kontekście można umieścić kaszubskie *pic wodę jak kania*. Jednostki te wywodzą się ze słowiańskiego podania o kani, która odmówiła pomocy zwierzętom w czasie kopania studni. Za karę ptak ten może pić jedynie wodę deszczową.

Do słowiańskich wierzeń, demonologii i praktyk magicznych odwołują się też frazeologizmy: *wieje jakby się ktoś powiesił* (O, P, S) oraz *musel' sa niekto obesit', ked' tak duje* (słowac.). Samobójcy, a zwłaszcza wisielcowi, przypisywano sprowadzanie wichur i nawałnic.

Motywy złych sił władających sferą powietrza pojawia się również w słowiańskich legendach o planetnikach i smokach. W tym kontekście należy umieścić frazeologizmy *smoczy ogon (chwość)* (O) i *striga sa vrtí* (słowac.). Łączy je znaczenie, obydwą są określeniami rzadkiego w naszej strefie klimatycznej zjawiska trąby powietrznej. O smoku, który jest bezpośrednim sprawcą wichury, mówi również słowackie powiedzenie *Stromy sa lámali, ako čo šarkan⁶ ponad ne letel a chvostom šibal – Šarkan leci*.

2. Związki frazeologiczne charakterystyczne dla gwar Podtatrza

Frazeologizmy dyferencyjne to najciekawsza grupa jednostek. W zbiorze związków frazeologicznych charakterystycznych dla gwar Podtatrza, a nieznanymi w polszczyźnie ogólnej, można wydzielić cztery grupy: 1) jednostki, które zostały zapożyczone do gwar Podtatrza z języka lub gwar słowackich; 2) jednostki utrwalające realia geograficzne Podtatrza; 3) jednostki utrwalające realia kulturowe tego regionu; 4) przykłady charakterystyczne dla gwar Podtatrza niemieszczące się w poprzednich punktach.

2. 1. Zapożyczenia frazeologiczne

Zapożyczenie we frazeologii może dotyczyć pojedynczych wyrazów (najczęściej funkcjonują one też poza frazeologizmem) albo całych frazeologizmów z innego języka.

2. 1. 1. Zapożyczenie całego frazeologizmu

Słowackie porównanie *sprostý ako somar* ‘głupi jak osioł’ zostało zapożyczone bez zmian do gwary orawskiej: *sprosty jak somar* (wymiana dotyczy jedynie spółnika). Obydwa składniki: *sprosty* i *somar*, są obce współczesnej polszczyźnie. Trudno przypuszczać, aby z języka staropolskiego zachowało się na Orawie określenie *sprosty*, a jeśli nawet tak się stało, to niewątpliwie udział w tym miał język słowacki i jego gwary. *Somar* to pożyczka o trudnym do ustalenia pochodzeniu. W gwarach Podtatrza znalazła się prawdopodobnie z języka węgierskiego, *szamár*, za pośrednictwem słowackim – *samár* (*somár*).

⁶ Por. spiskie *siarkan* – ‘smok, diabeł’.

2. 1. 2. Zapożyczenie jednego z komponentów frazeologicznych

Przykładem zapożyczenia jednego z komponentów frazeologicznych w gwarach orawskiej, podhalańskiej i spiskiej jest {*ktoś*} *wyzdaja się jak opica*. Słowacki odpowiednik tego porównania to *lepi na sebe ako opica*. Zapożyczonym komponentem jest słowacka nazwa małpy, *opica*, która w gwarach Podtatrza jest też używana samodzielnie w funkcji ekspresywy: ‘złośliwie o kobiecie ubranej wyzywająco’. W gwarze orawskiej zapożyczenie dotyczy również słowackiej nazwy ogona, *chwošť*⁷: *Smoczy ogon (chwošť)*.

2. 2. Frazeologizmy utrwalające realia geograficzne Podtatrza

W kilku związkach frazeologicznych doszło do geograficznej aktualizacji schematów semantyczno-składniowych; pojawiają się w nich nazwy miejscowe. Przekształcenia tego typu są widoczne na przykład w jednostkach realizujących pole semantyczne SKĄPSTWO:

- 1) *skapy, že za grajcar psa za granicę pogoni* (P);
- 2) *skapy, že za pięć groszy gnalby psa na Odrowąż* (P);
- 3) *skapy, že za (pare) groszy gnalby sukę za granicę i na każdym mostku w dupę całował* (O);

– frazeologizmy zaświadczone w *Nowej księdze przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* (Krzyżanowski 1969-78):

- 4) *za grajcar gnalby wesz do Wiednia*;
- 5) *za babkę gnalby kozę przez Tatry*;
- 6) *gnalby wesz do Wiednia na targ*;
- 7) *za centa gnalby sukę do Krakowa*;
- 8) *za grajcar gnalby psa za dziesiątą granicę*;
- 9) *za grajcar gnalby wesz do Wiednia, choćby za koronę bicz stargał*;
- 10) *za złotówkę gnalby kozę na jarmark do Pacanowa*;

– frazeologizmy słowackie:

- 11) *poženie za grajcar kozu cez Tatry*;
- 12) *poženie za grajcar voš cez horu*;
- 13) *poženie za grajcar blchu cez mesto*;
- 14) *poženie za grajcar blchu do Pešti*;
- 15) *poženie za grajcar blchu do Viedne*;
- 16) *poženie za grajcar blchu na tretiu dedinu*;

– frazeologizmy czeskie:

- 17) *za trojnik táhl by kozu do Šternberka*;
- 18) *za krajcar požene bos žabu až do Prahy*;
- 19) *po strnisku požene žabu až do Brna*;
- 20) *za babku by kozu i pões Tatry hnal*.

⁷ M. Kucała w artykule hasłowym o zapożyczeniach w dialektach (EJP 1999: 441) podał wyraz *chwošť* jako przykład słowacyzmu w gwarach Podtatrza.

2. 3. Frazeologizmy utrwalające realia kulturowe Podtatrza

Mieszczą się tu jednostki, które: 1) odnoszą się do realiów podtatrzańskiej wsi; 2) zawierają odniesienia do zbójnictwa⁸; 3) utrwalają nazwiska postaci historycznych i legendarnych.

Pod pierwszym z punktów można umieścić orawskie powiedzenie *Nie ślizgałem się z tobą na jednym gównie*⁹. Przykład ten odwołuje się do stosowanej przez pastery bydła praktyki ogrzewania stóp w świeżych odchodach krowich¹⁰ oraz zabawy, polegającej na ślizganiu się na nich.

Do zbójnictwa odnoszą się następujące podhalańskie przysłowia:

*Janosik nie taki był, a na haku skończył;
Nie każdemu w życiu dane być Janosikiem;
Nie masz to jako zbój, padnie listek, to się bój;
Ty Janiczku, tyś se zbój, spadnie listek, to się bój.*

Dwóm ostatnim przykładom¹¹ odpowiada słowackie *Zbójnik sa ľaká, čo len list v hore zašustí*. Z kolei dwa pierwsze przysłowia odwołują się do legendy o Janosiku.

Z postaci historycznych w gwarach Podtatrza utrwały się odniesienia do cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa I – *za Franca Józefa* (O, P, S). Przykład ten jest określeniem dawnych, spokojnych i szczęśliwych czasów. Podobne jednostki pojawiają się w językach tych narodów, które znajdowały się pod panowaniem austro-węgierskim, por.: *za Фереңц Їюжка* (łemk.); *za Františka Jozefa* (słowac.).

2. 4. Inne frazeologizmy dyferencyjne¹²

Do jednostek, w których dyferencyjność dotyczy wymiany komponentów, należy notowane na Podtatrzu *{ktoś} bierze nogi na ramię* (O, P, S). Przejrzenie nawet bardzo skromnych opracowań frazeologii gwarowej przekonuje, że frazeologizm ten ma szeroki zasięg. Z Mszany Dolnej (Zagórze) poświadcza go kartoteka SGP PAN, z Czchowa (okolice Brzeska) W. Kosiński (1920: 65), a z Kaszub B. Sychta (t. 3: 211, t. 4: 319, t. 6: 118). Nie zmienia to faktu, że jednostkę *{ktoś} bierze nogi na ramię* (O, P, S) można zestawić z następującymi frazeologizmami: *{ktoś} bierze nogi za pas* (pol.); *vziať nohy naplecia* (słowac.); *die Beine in die Hand nehmen* (niem.); *to take to one's heels* (ang.); *prendre ses jambes à son cou* (fr.).

⁸ Za wydzieleniem tej podgrupy przemawia fakt, że zbójnictwo jest jednym z najważniejszych składników kultury ludowej Podtatrza.

⁹ Już po oddaniu do druku niniejszego artykułu dowiedziałem się, że powiedzenie *Nie ślizgałem się z tobą na jednym gównie* jest znane też w Kieleckiem.

¹⁰ Do tej praktyki w gwarze świętokrzyskiej odnosi się też frazem: *Zimno ci? To wejdz w gówno!*

¹¹ Jednostki te wchodzą też w skład podhalańskich pieśni zbójnickich.

¹² Ważny zrąb frazeologii dyferencyjnej stanowią idiomy, czyli takie jednostki, w których doszło do utrwalenia charakterystycznych dla regionu wyznaczników obyczajowych i kulturowych.

Uwagi końcowe

Podstawowa obserwacja, która się nasuwa przy zestawianiu frazeologii polskich gwar Podtatrza z frazeologią słowacką, to liczne podobieństwa w zasobie jednostek. Wynikają one z kilku czynników. Oprócz wymienionych wyżej (zwłaszcza pierwszy punkt analizy), trzeba też podkreślić, że z języków słowiańskich polszczyźnie najbliższy jest język słowacki. Zależności we frazeologii pogranicza byłyby z pewnością znacznie bardziej widoczne, gdyby za przedmiot badań przyjął pogranicze dwóch grup językowych (np. węgiersko-słowackie czy węgiersko-rumuńskie), kultur i religii (np. pogranicze bułgarsko-tureckie).

Na zasób frazeologiczny polskich gwar Podtatrza składają się oprócz jednostek dyferencyjnych i pochodzących ze wspólnych źródeł (Kurkowska, Skorupka 1959: 162-165) przykłady przejęte z polszczyzny ogólnej oraz gwar (i języka¹³) słowackich. W dwóch zjawiskach: interferencji frazeologicznej¹⁴ oraz zapożyczeniu, które się w ten sposób dokonują, można wyróżnić dwa poziomy: leksykalny i ściśle frazeologiczny.

Poziom leksykalny w interferencji frazeologicznej dotyczy tych jednostek, których znaczenie nie jest w pełni idiomatyczne. W takim wypadku istnieje możliwość wymiany komponentów o charakterze synonimu, np.: *somar* – *osioł*, *opica* – *małpa* itp. Poziom ściśle frazeologiczny to przejmowanie całych jednostek w znaczeniu takim, w jakim funkcjonują w języku źródłowym.

Kolejnym zagadnieniem jest mechanizm interferencji frazeologicznej. Jest on zależny od świadomości językowej użytkowników gwary. W tych frazeologizmach, w których komponenty są uznawane za gwarowe albo obce (na Podtatrzu to przede wszystkim słowacyzmy), w sytuacji oficjalnej dochodzi do ich wymiany¹⁵. Część przykładów zawiera jednak wyrazy, które nie są odczytywane jako gwarowe. Dotyczy to również całych konstrukcji frazeologicznych, np. {*ktos*} *bierze nogi na ramię*. Takie frazeologizmy, po usunięciu cech gwarowych (mazurzenie, pochylenie samogłosek, labializacja, gwarowe cechy fleksyjne itd.), przechodzą do języka potocznego, a nawet języka inteligencji pochodzącej z danego obszaru. W ten sposób powstaje zasób frazeologii regionalnej.

Poza opis językoznawczy wykracza świadome przenoszenie frazeologizmów gwarowych do języka potocznego. Dokonuje się to pod wpływem ich obrazowości (często bogatszej niż w wypadku analogicznej jednostki ogólnopolskiej), np. *potrzeb-*

¹³ Umieszczenie w nawiasie pojęcia *język słowacki* nie znaczy, że nie miał on wpływu na polskie gwary Podtatrza. Jego oddziaływanie było jednak wtórne w porównaniu z gwarami słowackimi. Literacki język słowacki jest bowiem językiem stosunkowo młodym (rok 1843 to data jego skodyfikowania przez E. Štúra), opartym bezpośrednio na dialektach środkowosłowackich i przez to znacznie bardziej podobnym do gwar niż polszczyzna ogólna.

¹⁴ Zjawisko to ujawnia się przede wszystkim w relacjach: frazeologia gwarowa – frazeologia ogólnopolska. Interferencja frazeologiczna – o ile mi wiadomo – nie była do tej pory przedmiotem rozważań językoznawczych. Badacze skupiali się na interferencji leksykalnej (por. Kaś 1994; Pelcowa 2001).

¹⁵ Por. propozycję ujęcia wyrazu gwarowego podaną przez J. Kaś (1994: 15): „wyraz gwarowy to jednostka leksykalna, w miejscu której użytkownik gwary w kontakcie z osobą posługującą się kodem niegwarowym, stara się wprowadzić jednostkę z tegoż kodu niegwarowego”. Definicja ta może być również stosowana przy opisie tych frazeologizmów, których znaczenie jest bezpośrednio zależne od znaczenia składowych komponentów. Jednostki takie nazywa się związkami frazeologicznymi łączliwymi (Skorupka 1952), połączeniami frazeologicznymi (Lewicki, Pajdzińska 1993: 319), związkami hiperonimicznymi (Lewicki 1992) albo po prostu frazeologizmami.

ny jak świni siodło, walorów rytmicznych oraz ludyczności. Nierzadko przykłady takie funkcjonują jako synonimy nacechowane emocjonalnie.

Literatura

- BOGUSŁAWSKI A., 1989, *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej* III, Z. Saloni (red.), Białystok, s. 13-30.
- BUFFA F. 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov.
- DEMBOWSKI B., 1894, *Slovník gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 5, s. 339-444.
- EJP, 1999, *Encyklopedia języka polskiego*, M. Kucala, S. Urbańczyk (red.), Wrocław – Warszawa – Kraków.
- GRÍGEL M., 2003, *Goralské nárečie slovník*, Námestovo.
- HODOROWICZ S. A., 2006, *Podholańskie porzypadka i pogworki maści wselijakiej ku cleka zadumie i wesolości dane*, Nowy Targ.
- KĄS J., 1994, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków.
- KĄS J., 2003, *Slovník gwary orawskiej*, Kraków.
- KOSIŃSKI W., 1920, *Slovník okolic Czehowa*, „MPKJ AU w Krakowie”, t. 7.
- KOZIARA S., 2001, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków.
- KRASNOWOLSKI A., 1905-06, *Przenośnie mowy potocznej*, cz. 1-2, Warszawa.
- KRZYŻANOWSKI J., 1969-78, (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, t. 1-4, Warszawa.
- KRZYŻANOWSKI J., 1975, *Mądrzej głowie dość dwie słowie. Pięć centurj przysłów polskich i diabelski tuzin*, t. 1-3, Warszawa.
- KURKOWSKA H., SKORUPKA S., 1959, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- LEWICKI A. M., 1987, *Problemy opracowania słownika frazeologicznego*, [w:] A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, B. Rejakowa, *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Warszawa, s. 5-38.
- LEWICKI A. M., 1992, *Zakres frazeologii*, „Acta Universitatis Lodzensis”. *Kształcenie polonistyczne cudzoziemców* 4, Łódź, s. 25-34.
- LEWICKI A. M., PAJDZIŃSKA A., 1993, *Frazeologia*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 315-333.
- PAJDZIŃSKA A., 2002, *Frazeologia w paradygmacie kognitywistycznym*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych X, Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003*, H. Popowska-Taborska, Z. Rudnik-Karwatowa, J. Rusek, J. Siatkowski (red.), Warszawa, s. 175-181.
- PECIAR Š., 1956-68, *Slovník slovenského jazyka*, t. 1-6; *Doplňky, dodatky*, Bratislava.
- PELCOWA H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- RAK M., 2006, *Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty*, „Język Polski”, R. LXXXVI, z. 1, s. 11-19.
- RIPKA I., 1981, *Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí*, Bratislava.
- RIPKA I., 1994, (red.), *Slovník slovenských nářečí*, Bratislava.
- RZETELSKA-FELESZKO E., 1985, *Bibliografia prac autorów polskich piszących o języku słowackim i o wpływach słowackich na pograniczu polsko-słowackim (lata 1900-1980)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 23, s. 311-318.
- SINKO T., 1939, *Klasyczne przysłowia w polszczyźnie*, Warszawa.
- SKORUPKA S., 1949, *Przenośnie w języku potocznym*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 5-14.
- SKORUPKA S., 1952, *Typy połączeń frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 12-20, z. 6, s. 14-25.
- SKORUPKA S., 1965, *Z zagadnień frazeologii porównawczej*, „Prace Filologiczne”, R. XVIII, cz. 4, s. 119-130.

SYCHTA B., 1967–76, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7; *Suplement*, Wrocław.
ZÁTURECKÝ A. P., 1975, *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*, Tatran.

Phraseology of Podtatrze dialects in the context of Slovakian phraseology (comparative study)
Summary

The author presents dialectal phraseology of Polish and Slovakian borderland (Orawa, Podhale, Spisz). He emphasises the problem so far unnoticed – problem of interference: between dialects of Podtatrze and standard Polish and between dialects of Podtatrze and Slovakian language and dialects. The analysed material is compared with phraseology of other languages, especially Slavic. Cultural background is also taken into consideration.